

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

MODERN APPROACHES TO THE PROBLEM OF SOCIALIZATION OF STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Статтю присвячено одній з актуальних проблем навчання і виховання дітей з особливими освітніми потребами на сучасному етапі – соціалізації, від успішності якої напряму залежить повноцінна життєдіяльність осіб зазначеної категорії та їхня можливість адаптуватися і бути реалізованими в соціумі. Висвітлено основні труднощі, яких зазнають учні при вступі до самостійного життя і трудової діяльності, в процесі адекватного реагування на сучасні потреби суспільства. Зроблено акцент на необхідності пошуку нових технологій навчання, оновлених дидактичних підходів щодо психолого-педагогічного забезпечення соціалізації дітей з особливими потребами, сучасного розуміння організації навчально-виховного процесу в спеціальному закладі освіти, спрямованого на соціальне становлення особистості. Розкрито сутність і основні складові сучасної концепції спеціальної освіти. Висвітлено низку проблем, які гальмують процес соціалізації дітей зазначеної категорії. Визначено сутність реабілітації, представлено новітні соціально-реабілітаційні програми, спрямовані на оптимізацію інтеграції дитини у соціальне середовище. Основний акцент зроблено на застосування нових педагогічних технологій навчання та виховання дітей з особливими потребами в процесі їхньої соціалізації, на їхні індивідуальні особливості, психофізичні можливості, насамперед пізнавальні процеси, здійснення просвітницької роботи серед батьків. Розкрито ідею «незалежного життя», яка є ядром сучасної концепції програми соціалізації кожного спеціального закладу освіти. У цьому сенсі особливого значення набуває перехід до інклюзивної форми навчання у закладах освіти різного типу, надання можливості дітям адекватно інтегруватися в сучасний освітній простір, розвивати свої здібності в колективі однолітків. Підкреслюється, що саме спеціальний заклад освіти, а також заклад з інклюзивною формою навчання, стає основною ланкою цілеспрямованої соціалізації учнів.

Ключові слова: соціалізація, корекційно-розвивальна програма, діти з особливими освітніми потребами, спеціальний заклад освіти, сучасна концепція спеціальної освіти, реабілітаційна діяльність, ідея «незалежного життя».

білітаційна діяльність, ідея «незалежного життя».

The article is devoted to one of the current problems of education and upbringing of children with special educational needs at the present stage – socialization, on the success of which the full-fledged life of persons of the specified category and their ability to adapt and be realized in society directly depend. The main difficulties that students experience when entering independent life and work, in the process of adequately responding to the modern needs of society, are highlighted. The emphasis is placed on the need to find new teaching technologies, updated didactic approaches to the psychological and pedagogical support of the socialization of children with special needs, a modern understanding of the organization of the educational process in a special educational institution aimed at the social formation of the individual. The essence and main components of the modern concept of special education are revealed. A number of problems that hinder the process of socialization of children of the specified category are highlighted. The essence of rehabilitation is determined, the latest social and rehabilitation programs are presented, aimed at optimizing the child's integration into the social environment. The main emphasis is placed on the application of new pedagogical technologies for teaching and raising children with special needs in the process of their socialization, on their individual characteristics, psychophysical capabilities, primarily cognitive processes, and the implementation of educational work among parents. The idea of "independent life", which is the core of the modern concept of the socialization program of each special educational institution, is revealed. In this sense, the transition to an inclusive form of education in educational institutions of various types, providing children with the opportunity to adequately integrate into the modern educational space, to develop their abilities in a team of peers, is of particular importance. It is emphasized that it is a special educational institution, as well as an institution with an inclusive form of education, that becomes the main link in the purposeful socialization of students.

Key words: socialization, correctional and developmental program, children with special educational needs, special educational institution, modern concept of special education, rehabilitation activities, idea of "independent life".

УДК 376-056.2 / 3:316.61-057.87
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/80.2.8>

Татьянчикова І.В.,
докт. пед. наук,
професор кафедри соціальної
педагогіки та спеціальної освіти
Запорізького національного
університету

Соловйова Т.Г.,
канд. пед. наук,
доцент кафедри соціальної педагогіки
та спеціальної освіти
Запорізького національного
університету

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Виклики освіти у XXI столітті мають глибоке значення та власну філософію. Це період переосмислення пріоритетів розвитку особистості, прагнення людини до якісно нового рівня життя. В умовах динамічних соціально-економічних змін в Україні, особливо в контексті воєнних подій, відбувається перегляд суспільних цінностей, зокрема прав людини, дітей, осіб з інвалідністю, а також напрямів

розвитку освіти. Триває й реформа спеціальної освіти, що базується на значних досягненнях та кращих педагогічних практиках. Саме тому особливого значення набувають комплексні заходи, спрямовані на соціальну реабілітацію людей з особливими потребами та їхнє залучення до активного суспільного життя. Формування їхнього соціального статусу та оптимальної соціалізації є одним із ключових векторів соціальної політики, що відображає рівень розвитку держави та прогресивність суспільства загалом.

У зв'язку з цим захист прав дітей з особливими потребами стимулює пошук новітніх, більш ефективних і альтернативних методик навчання. Однією з ключових тенденцій сучасної освітньої системи є глибока переоцінка її цілей та завдань. На передній план виходить системна, поетапна та узгоджена спеціальна педагогічна діяльність, спрямована на формування соціальної активності, розвиток життєстійкості та набуття життєвих компетентностей, які допоможуть дітям цієї категорії успішно адаптуватися в суспільстві. У цьому контексті надзвичайно важливим є перехід до інклюзивної форми навчання у закладах освіти, що сприяє гармонійному входженню дітей у сучасне освітнє середовище, розвитку їхніх здібностей у колективі однолітків. Особливо це стосується питань соціалізації, становлення особистості дитини, її комплексної підготовки до повноцінного життя у суспільстві відповідно до концепції «незалежного життя». Ці діти потребують особливої уваги та кваліфікованої підтримки спеціалістів, зокрема корекційних педагогів, соціальних працівників і психологів.

Спеціальні освітні установи та заклади з інклюзивною формою навчання стають фундаментальними осередками соціалізації учнів. Колектив педагогів відіграє важливу роль у формуванні механізмів саморозвитку та самоорганізації дитини в освітньому процесі, що сприяє накопиченню соціального потенціалу, який згодом визначить межі й можливості її подальшого життя у суспільстві. У спеціальних освітніх закладах надзвичайно важливою є взаємодія та співпраця педагогів, які глибоко усвідомлюють значущість соціалізації дітей. Сучасний етап розвитку суспільства вимагає впровадження інноваційних підходів до процесу соціалізації молодого покоління, з урахуванням широкого спектра соціальних факторів, вікових особливостей розвитку особистості та впливу мікросередовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній психолого-педагогічній літературі розглядаються різні аспекти процесу соціалізації дітей з особливими освітніми потребами (Ю. Бистрова, О. Глоба, В. Засенко, А. Колупаєва, О. Панагушина, В. Синьов, Є. Синьова, Т. Соловйова, І. Татьянчикова, О. Хохліна та ін.).

Дослідники підкреслюють, що сприяння процесу соціалізації дитини передбачає насамперед створення умов для її успішної адаптації до нових соціальних реалій, інтеграцію у суспільство через різні групи, колективи та спільноти. Це відбувається шляхом засвоєння ключових норм, ідеалів і цінностей через освітній та виховний процес. Утім, як свідчать наукові праці (В. Бондар, А. Висоцька, В. Засенко, І. Матющенко, О. Проскурняк, В. Синьов, О. Хохліна та ін.), а також практичний досвід роботи спеціальних закладів освіти та

реальні життєві спостереження, соціалізація дітей з особливими потребами нерідко є малоефективною. Насамперед це відчутно в умовах воєнного часу, коли виклики для цієї категорії учнів стають ще гострішими.

Теоретичний аналіз зазначеної проблеми вказує на те, що складнощі її вирішення значною мірою обумовлено недостатньою розробленістю дидактичних, методичних, змістових та організаційних аспектів забезпечення процесу соціалізації школярів. Це, у свою чергу, впливає і на реальний стан роботи спеціальних загальноосвітніх закладів, що потребує додаткового перегляду та вдосконалення підходів до навчання та виховання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Можна констатувати, що практична діяльність, спрямована на соціалізацію дітей з особливими освітніми потребами, не має системного, комплексного та цілеспрямованого характеру. У навчально-виховних планах часто відсутні відповідні розділи, а окремі елементи такої роботи реалізуються лише фрагментарно та переважно зусиллями окремих педагогів. Однією з причин низької ефективності цього процесу є недостатній рівень програмно-методичного забезпечення педагогічних кадрів. Досвід спеціальних закладів освіти свідчить про нагальну потребу у вдосконаленні професійної підготовки вчителів, зокрема шляхом опанування сучасних теоретичних і практичних знань, необхідних для успішної соціалізації дітей з особливими потребами.

Саме тому виникає гостра необхідність впровадження інноваційних підходів для розв'язання цієї проблеми, що дасть можливість значно підвищити ефективність освітнього процесу та сприятиме гармонійному розвитку дітей у соціальному середовищі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є визначення сучасних підходів до проблеми соціалізації дітей з особливими потребами на підставі розв'язання низки питань, які утруднюють цей процес; розкриття новітніх соціально-реабілітаційних технологій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Варто підкреслити, що соціалізація є складним процесом взаємодії між особистістю та суспільством. Людина водночас виступає і суб'єктом, і об'єктом цього процесу. Проте вона також може стати його жертвою, що зумовлено впливом різноманітних чинників, які нерідко мають суперечливий характер. Особливо гостро ця проблема постає перед людьми з інвалідністю, а найбільш вразливою категорією серед них є діти з особливими потребами. Процес їхньої соціалізації супроводжується значними труднощами, які спричинені не лише наявністю певних порушень розвитку, а й цілим рядом невирішених проблем.

Передусім мова йде про соціальні труднощі: обмеженість або відсутність ефективних форм соціальної підтримки; недостатній доступ до медичних послуг, освітніх закладів та побутової інфраструктури; відсутність необхідних допоміжних засобів для комфортного існування у суспільстві, таких як пандуси, спеціальні доріжки для пересування людей з інвалідністю тощо. Усі ці проблеми можна поділити на дві категорії: проблеми першого та другого рівня.

Соціальні проблеми першого рівня мають глобальний характер, оскільки вони зачіпають усе суспільство загалом. Розв'язання цих питань можливе лише завдяки спільним зусиллям держави та суспільства, спрямованим на створення рівних можливостей для всіх громадян, зокрема для дітей з особливими потребами.

Соціальні проблеми другого рівня пов'язані з регіональними особливостями – наявністю або відсутністю спеціальних освітніх установ, реабілітаційних центрів, а також кваліфікованих спеціалістів у певних населених пунктах, де мешкають родини дітей з особливими потребами.

Значною перешкодою є збереження традиційного підходу в спеціальних закладах освіти. У таких школах зазвичай акцентують увагу на підготовці дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з порушеннями інтелектуального розвитку, до освоєння традиційних професій, таких як слюсар, тесляр, швачка, муляр тощо. Водночас сучасні умови вимагають оновлення методів і форм профорієнтаційної роботи, щоб старшокласники мали змогу опановувати нові, затребувані й перспективні професії, які відповідатимуть реаліям сьогодення.

Ще однією важливою проблемою є недостатня увага до профілактичних заходів або ж їх повна відсутність. Ефективна профілактика можлива лише за умови тісної взаємодії фахівців різних напрямів – психоневрологів, лікарів, педагогів, психологів, соціологів, а також батьків. Такий міждисциплінарний підхід дає підстави вчасно виявляти дітей із «групи ризику» та сприяти їх успішній інтеграції в суспільство.

Наступна проблема – ізоляція дитини від суспільства, недосконалість державної програми щодо забезпечення виходу дитини із стану фізичної або психічної неповноцінності. Водночас різні спеціальні заходи, які сприяють подоланню цієї ізоляції, слугують лише базою для подальшої тривалої роботи з соціальної реабілітації, що має на меті повноцінну інтеграцію дитини у суспільне середовище. Саме тому необхідний комплексний підхід до реабілітації, що охоплюватиме всі аспекти розвитку дитини.

У медико-педагогічному контексті реабілітація передбачає повернення особи до активного життя та професійної діяльності відповідно

до її психофізичних можливостей. Це складна, багаторівнева система заходів медичного, соціально-психологічного та педагогічного характеру, спрямована на корекцію або пом'якшення вроджених чи набутих порушень у дітей з інвалідністю, а також дітей із психофізичними особливостями. Основна мета такої реабілітації – не просто приведення дитини до раніше визначених стандартів «норми», як це часто практикувалося, а розвиток її здатності до самореалізації, самостійного розвитку та активної участі в житті суспільства.

Головним осередком такої роботи виступають реабілітаційні центри, що функціонують як багато-профільні навчально-виховні установи для дітей з особливими потребами. У таких закладах діти здобувають досвід емоційної та практичної взаємодії як з дорослими, так і з однолітками, що сприяє їхньому гармонійному розвитку. Виходячи з індивідуальних можливостей і потреб дітей із психофізичними порушеннями, у центрах здійснюється навчальна, консультаційна, науково-методична діяльність, а також комплексна фізична та професійна реабілітація. Ефективність цього процесу значною мірою залежить від використання сучасних педагогічних технологій. Основним критерієм підбору інноваційних методик є орієнтація на індивідуальні особливості кожної дитини.

З урахуванням цих аспектів, реабілітаційна діяльність повинна включати: розвиток фізичних і духовних якостей дитини; створення умов для здобуття освіти відповідно до можливостей та потреб дитини; сприяння активній участі дитини у суспільному житті та формування її комфортної взаємодії із соціальним середовищем; усвідомлення дитиною своїх перспектив, зокрема здібностей, характеру, темпераменту, психофізичних можливостей, а також розвиток її інтересів, нахилів і прагнень щодо майбутнього; залучення до продуктивної діяльності, яка буде цікавою дитині, а також освоєння нею двох основних видів діяльності: гра-навчання, праця-спілкування; забезпечення стабільної підтримки, спрямованої на відновлення фізичних і моральних ресурсів дитини, а також зміцнення її психологічної рівноваги; організацію якісного дозвілля та залучення до культурного життя; розширення реабілітаційного процесу не лише на дитину, а й на членів її родини, що сприятиме ефективній соціалізації та адаптації у суспільстві.

Усі заходи корекційного характеру повинні будуватися на розгляді дитини як унікальної особистості, формуванні її індивідуальних якостей, що відповідають її внутрішнім прагненням, мотивам і ціннісним установкам. Саме тому сучасний підхід до освіти та виховання дітей з особливими потребами базується на принципах особистісно орієнтованого навчання, що знайшло своє відображення в оновленій Концепції спеціальної освіти.

Сучасні технології соціально-реабілітаційної роботи мають базуватися на трьох ключових напрямках: гуманістичному, діяльнісному та інноваційному. Така концепція змінює традиційне розуміння взаємозв'язку між дитиною, суспільством та державою. Виходячи з цього, основною метою соціалізації дітей з особливими потребами є підвищення якості їхнього життя, захист прав та інтересів, створення умов для забезпечення рівних можливостей, що стане основою для їхнього незалежного життя. Досягнення цієї мети можливе лише за активної участі як держави, так і суспільства.

Таким чином, концепція «незалежного життя» є фундаментальною ідеєю сучасних програм соціалізації, якими повинні керуватися реабілітаційні установи. Її ключові принципи включають: кожна людина, незалежно від наявності особливих потреб, має право на повноцінну участь у всіх сферах суспільного життя, а також на свободу вибору, самовизначення та незалежне існування нарівні з іншими членами суспільства; людина з особливими потребами має розглядатися як рівноправний учасник процесу соціалізації та виступати експертом у питаннях власної реабілітації, активно залучаючись до її реалізації; забезпечення незалежного життя таких осіб має стати завданням сучасної системи інноваційних соціальних служб, які відкривають можливості для їхньої повноцінної інтеграції у всі сфери життєдіяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Сучасне життя висуває суспільний запит на формування творчої, самодостатньої особистості, здатної критично мислити, аналізувати різні життєві обставини та приймати обґрунтовані рішення. Такий підхід вимагає перегляду традиційних методів виховання та запровадження сучасних моделей підготовки молодого покоління до дорослого життя.

2. Нині відкриваються нові перспективи трансформації спеціальної освіти, які ґрунтуються на зміні підходу до дітей з особливими освітніми потребами, розв'язанні питань їх соціальної адаптації та інтеграції у суспільне середовище. Це, у свою чергу, вимагає масштабного оновлення системи спеціальної освіти, модернізації її змісту та форм організації, а також впровадження інноваційних педагогічних стратегій. Необхідним є створення комплексних програм розвитку дітей з особливими потребами, які забезпечуватимуть їхню ефективну соціалізацію та найбільш сприятливі умови для інтеграції в суспільство.

3. Основною місією спеціального закладу є створення оптимальних умов для розвитку дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей, характерологічних рис, здібностей і потенціалу до опанування різних видів діяльності. Сучасна Концепція освіти зосереджується переважно на інтелектуальному та психологічному розвитку дитини, тоді як набуття конкретних знань, умінь і навичок поступово відходить на другий план, стаючи частиною більш комплексного підходу до виховання і навчання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Соловійова Т. Г. Формування соціальної компетентності як умова успішної соціалізації молоді. *Вісник Запорізького національного університету*: Збірник наукових праць. Педагогічні науки. 2020. № 1 (34). С. 271-278.
2. Татьянчикова І. В. Соціалізація дитини з вадами розвитку: теорія, досвід, технології: монографія. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 457с.
3. Татьянчикова І.В. Соціалізація дитини з особливими освітніми потребами: поради педагогам та батькам: метод. рекомендації. Слов'янськ: Видавництво Б.І.Маторіна, 2020. 161с.
4. Татьянчикова І., Ширіна А. Сходінками інклюзивної освіти: наук.-метод. посібник. Слов'янськ: Видавництво Б.І.Маторіна, 2021. 59с.